

טיפול בעזרת בעלי חיים: הערכה מוסרית

אריאל צ'בל

חוקר היבטים היסטוריים ופילוסופיים ביחסי אדם-חיה, יוצר קורסים בתחום זה תחת הכותרת 'החברה הרב-מינית' וכותב לעמותת אנונימוס.

דוא"ל: ariel.tsovel@gmail.com

הטיפול בעזרת בעלי חיים כולל היבטים ידידותיים לחיות לצד היבטים פוגעניים, שילוב המחייב הערכה מוסרית זהירה. המאמר הנוכחי בוחן את התחום המקצועי של טיפול בעזרת בעלי חיים לאור תורות מוסר שמייצגות את שלוש הגישות המרכזיות למוסר בתרבותנו: איזון בין הנזק לתועלת שגורמות פעולותינו לכלל, ביסוס המוסר על זכויות ועל חובות, וטיפול האישי המוסרית. אף אחת מהתורות הנדונות אינה שוללת את עצם הרעיון של הפקת תועלת ריפויית לבני אדם כתוצאה ממפגש עם חיות, אולם משלושתן נובעת ביקורת על הַרְגְלִים שקיימים במקצוע הלכה למעשה, ונטועים בנורמות נפוצות של ניצול חיות. במאמר מוצגת הערכה מוסרית כללית של המקצוע, מוצעת מסגרת לשיפוט בעיות מוסר נקודתיות, ומוצעים שיפורים העולים בקנה אחד עם תורות המוסר האמורות. השיפורים המוצעים כוללים, לכל הפחות, הימנעות משימוש בחיות בדרך שעלולה לפגוע בהן עקב מעורבותן בטיפול, והגדלה ניכרת של ההשקעה בלימוד האינטרסים של החיות ובקידום האינטרסים שלהן בפועל. ההערכה המוסרית עשויה להוביל גם לדרישה לשנות את מטרת המקצוע כך שתכלול במפורש את קידום טובתן של החיות המעורבות בו, ולמסד דרכו סיוע פעיל לחיות. תורות המוסר השונות עשויות להוביל גם לביקורת חריפה יותר על המקצוע, כחלק מביקורת על סוגים אחרים, נפוצים יותר, של יחסי אדם-חיה.

כיצד לבצע הערכה מוסרית של המקצוע?

עלולים להיות מעיקים או דלים. אף במקרה שלא ניכרת פגיעה בהן, עצם החזקתן והפעלתן בעבור מטרה זרה להן עשוי לעורר גינוי מוסרי.

התחום טעון אפוא הערכה מוסרית כוללת. הניסיונות לבצע הערכה כזו נדירים למדי (למשל: זמיר, 2007; Iannuzzi and Rowan, 1991; Serpell et al., 2006). על ההערכה המוסרית לעמוד בקריטריונים של השיח המוסרי, ולכן כדאי להזכיר

הטיפול בעזרת בעלי חיים מציב אתגר מורכב להערכה מוסרית. מצד אחד, מדובר בעיסוק המועיל לבני אדם, והתועלת נשענת על חיבה ואמפתיה שחשים המטופלים כלפי החיות. החיות עצמן משולבות בטיפול בדרכים שמעוררות לא פעם רושם כאילו מדובר למעשה ביוזמה של החיה, שאף נהנית מהמצב. מצד אחר, במהלך הטיפול עלולות החיות להיפגע מידי מטופלים ומטפלים. תנאי החיים שכרוכים במעמדן כ'חיות טיפוליות'

איני מאמין שאפשר להתגבר לחלוטין על הקושי הזה, אבל בהשוואה לשיקול מוסרי שנערך באופן אינטואיטיבי, לפילוסופיה של המוסר יש פוטנציאל, לכל הפחות, לספק כלים משופרים לביצוע המשימה. כלי אחד הוא ניסויי מחשבה שנועדו לנתק אותנו מנורמות מוסר יומיומיות. אם קשה להפיק מחשבה מוסרית מאוזנת על יחסי אדם-חיה משום שזלזול בחיות נפוץ ומקובל כל כך, אפשר לנסות לערוך שיקול מוסרי על יחסים דומים שמתקיימים בין בני אדם בלבד, בהנחה שכאן המחשבה המוסרית בשלה ומאוזנת יותר. העניין המוסרי שעומד בלב האנלוגיה הוא השימוש ב'סובייקט טיפולי' שלא נתן לכך את הסכמתו המודעת. כמוכן, עצם העובדה שגם המטפלים הם ממילא בני אדם אינה רלוונטית לאנלוגיה, משום שהם עושים זאת מרצונם החופשי. מקצוע דמיוני כזה אינו זר לגמרי למציאות החברתית. למשל, יש עבריינים המתנסים בשיקום דרך מגורים ועבודה עם אוכלוסייה נורמטיבית, או מורשעים בפשעי שנאה, ששיקומם כולל מפגשים עם נציגים מהאוכלוסייה שנגדה הופנה הפשע. למותר לציין שאנלוגיה איננה זהות, והשימוש באנלוגיה שהצעתי אינו מרמז שמטופלים זהים לעבריינים, או שכלבים, שרקנים וכדומה זהים לתינוקות. אם נחפש הבדלים בין המקצוע הממשי לדמיוני, מובן מאליו שנמצא אינספור כאלה. עם זאת, האנלוגיה עשויה להקל עלינו לחשוב על טיפול בעזרת יצור חי שמתפקד בתור 'כלי טיפולי' ובו בזמן שייך לקבוצה שנהנית מהגנה מלאה בחברה שלנו. הרעיון של 'טיפול בעבריינים בעזרת תינוקות' יקל עלינו להפנות את תשומת הלב האינטואיטיבית מטובתו של המטופל ומנוחותו של המטפל לאינטרסים של 'הכלי הטיפולי'. תשומת לב כזו אינה מחליפה את השיקול המוסרי, אך היא עשויה לכוון אותנו לסוגיות המוסריות הבערות, שבהן קשה להבחין כשמהרהרים בטיפול בעזרת בעלי חיים על רקע נורמות של ניצול חיות אינטנסיבי. על כל פנים, האנלוגיה היא כלי עזר בלבד. הכלי המרכזי שמציעה הפילוסופיה של המוסר להערכה מוסרית של תחום זה או אחר של יחסי אדם-חיה הוא גזירת מסקנות הגיוניות מתוך עקרונות מוסר כלליים. עקרונות המוסר המועדפים הם כאלה שנותנים הגנה מספקת ומאוזנת לכל הצדדים בחברה שעליה אנו רגילים לחשוב כ'חברה מתוקנת'. אלה הם עקרונות שבהם אנו בוטחים שישנו עלינו ועל יקירינו במקרה של קונפליקט עם גורמים אחרים. עם זאת, נוסח העקרונות אמור שלא להותיר סימני זיהוי אישיים או חברתיים, מחשש להענקת זכויות יתר או קיפוח של פרטים מסוימים או קבוצה חברתית מסוימת. בהינתן נוסח כללי כזה, אפשר לבחון את הסוגיה המוסרית שלפנינו ולהגיע לפתרונות דרך היסק לוגי מתוך אותם עקרונות.

בפתח הדברים טענות מוסריות אינטואיטיביות שאינן עומדות בעליל בקריטריונים אלה.

ראשית, אמנם הטיפול בעזרת בעלי חיים מושך אנשים בעלי חיבה לחיות וכוונות טובות כלפיהן, אך עובדה זו לא מקנה לפעולותיהם ולמקצוע בכללותו חסינות מוסרית. חיבה וכוונות טובות אינן מכריעות דיונים מוסריים, ותורות מוסר מרכזיות אפילו לא מייחסות להן חשיבות רבה: אם מה שחשוב במוסר הוא לא פגוע בזולת, אזי חיבה וכוונות טובות, כשלעצמן, אינן רלוונטיות. אפילו במקרה שקבענו כי לחיבה ולכוונות טובות יש משקל מוסרי כלשהו, הוא לא דווקא מכריע מול כוונות ושיקולים אחרים, שעלולים להביא אדם לפעול באופן לא מוסרי למרות רגשותיו.

שנית, אמנם רוב העוסקים בטיפול בעזרת בעלי חיים בוודאי עושים מאמצים למזער את הפגיעה בחיות, אולם מאמצים אלה אינם מספקים בהכרח שום תביעה מוסרית. עצם העובדה שעשינו משהו לטובתו של מישהו אינה מעידה שעשינו מספיק, או שעשינו את הדבר הנכון בכלל. ייתכן שעשינו מעט מדי, או שפעולת הסיוע שלנו אף משמשת כעלה תאנה לעוול יסודי.

נקודה נוספת: הטיפול בעזרת בעלי חיים הוא אמנם ענף זעיר ומתון יחסית בחברה שבה מקובל לפגוע בחיות בהיקף אדיר וברמה קיצונית של אלימות במתקנים חקלאיים; אפילו התעללות בחיות מחמד, הזנחתן והשמדתן הן תופעות שמגמדות בהיקפן כל פגיעה בחיות במסגרת המקצוע. אלא שהשוליות והמתינות היחסיות של המקצוע אינן פוטרות אותו ואת העוסקים בו משום אחריות מוסרית. עוולות גדולות אינן מצדיקות עוולות קטנות, ונורמות נצלניות אינן מצדיקות את עצם הניצול – הן מהוות חלק ממנו.

הנקודה האחרונה מרמזת על קושי רציני לבצע הערכה מוסרית של הטיפול בעזרת בעלי חיים. אנו רגילים לבחון יחסי אדם-חיה דרך נורמות שמקבלות ומעודדות ניצול פוגעני של חיות. המטפל בעזרת בעלי חיים הגרוע ביותר מבחינת יחסו אל 'החיות הטיפוליות', בוודאי גורם מבלי משים נזק חמור שבעתיים להמוני חיות אחרות בהרגלי האכילה והלבוש שלו – אם אינו טבעוני¹. רכישת מוצרי החקלאות התעשייתית מממנת עינוי, כליאה והרג של חיות תחת לגיטימציה גורפת – חברתית, תרבותית ומשפטית. אז אם הפגיעה בחיות כה מקובלת בחברה שלנו, איך אפשר לבצע הערכה מוסרית רצינית של תחום צנוע כמו טיפול בעזרת בעלי חיים?

1 למעשה, אפילו רוב הטבעונים מממנים הדברת מכרסמים נרחבת. ההדברה נחשבת לגיטימית עד כדי כך שאף קבוצה חברתית-צרכנית אינה פועלת לצמצום היקפה ולמיתון שיטותיה מטעמי מוסר.

עלינו לדעת היטב כיצד תשפיע הפעולה שאנו שוקלים לנקוט בה על האינטרסים השונים של כל מי שמושפעים מפעולה זו. הדאונטולוגיה מייחסת לפעולות שאנו עושים ערך מוסרי חיובי או שלילי כשלעצמן, ערך שאינו תלוי בתוצאות הפעולה. גישה זו מכוננת כללי פעולה או חובות מוסריות, שאינם תלויים בנסיבות. הגרסה המפותחת ביותר של הדאונטולוגיה בהקשר של יחסי אדם-חיה היא תורת המוסר של עמנואל קאנט (Kant, 1875; Regan, 1983). רייגן טוען, שלכל ישות שניחנה בסט של תכונות מנטליות פשוטות (כגון היכולת לסבול וליהנות, היכולת להאמין, להעדיף, לזכור, לצפות ועוד) יש ערך פנימי, המקנה לה זכות שיתייחסו אליה כתכלית בפני עצמה ולא כאמצעי גרידא לתכלית זרה, בנוסף על הזכות שלא יפגעו בה. זכויות אלה אינן תלויות בעוצמת הפגיעה המשוערת באותה ישות, ואינן מתבטלות מול תועלת שעשויה הפגיעה להביא לאחריהם. הפגיעה בזולת מותרת רק כשהברירה היא בין פגיעה זו לבין פגיעה קשה יותר באחרים.

לשתי הגישות שלעיל כדאי להוסיף הערכה מוסרית על פי תורות מוסר המתמקדות בטיפוח האישיות המוסרית. רעיון הטיפוח של האישיות המוסרית, ובמיוחד לפי מושגים של מידות טובות ורעות (virtue ethics), פותח בהרחבה על ידי הוגים יוונים דוגמת אריסטו, והוא מהווה חלק מהותי במורשת המחשבה המוסרית שלנו (אריסטו, 1973; מקינטאיר, 2006). גישה זו מעריכה מוסריות בחיי האדם בהתאם לכוונותיו ולתכונותיו האישיות (חוכמה, צדק, איפוק, אומץ לב וכדומה), והצלחתו בהגשמת תכליתו כאדם. גישה זו לא זכתה לפיתוח משמעותי בהקשר של יחסי אדם-חיה. עבודות ראשוניות בתחום זה אינן מגולות הרבה (Rowlands, 2006; Hursthouse, 2012). ויל טאטל (2012), קשר בין אכילת מוצרים שהופקו מבעלי חיים לבין מידות רעות וטובות, אך לא קל ליישם את טענותיו לסוגיות אחרות, וממילא עבודתו רחוקה מלהיות חיבור פילוסופי שיטתי. חיבורים רלוונטיים אחרים נכללים בתחום האתיקה הפמיניסטית, ובמיוחד בתחום של 'אתיקה של דאגה'³. ענף זה בהגות המוסר מתמקד בתכונות נפשיות, בכוונות ובהרגלים המיוחסים בחברה שלנו בעיקר לנשים, ובפרט לאימהות כלפי צאצאיהן: אכפתיות, רגישות, אחריות, נכונות לפעול למען הזולת וכדומה. הבחנה תיאורית (descriptive) זו מקבלת מימד נורמטיבי כאשר הוגות 'האתיקה של דאגה' מציעות להרחיב תכונות ורגלים אלה לחיינו המוסריים בכלל

אם כן, הפילוסופיה של המוסר מספקת לכאורה מרשם לעריכת שיקולים מוסריים נטולי פניות. עם זאת, בפועל, דעות קדומות עלולות לחדור גם לשיח 'אובייקטיבי' כזה, למשל דרך סילוף לא מכוון של נתונים עובדתיים, בהתאם לנורמות של זלזול בקבוצה חברתית מסוימת. לכן הצעתי להוסיף לשיטה זו, של גזירת מסקנות מתוך עקרונות מוסר כלליים, את האנלוגיה למצב דמיוני שמגלם כבוד מוסרי מלא כלפי כל הצדדים המעורבים. כעת יש בידינו דרך מבטיחה למדי לבצע הערכה מוסרית של טיפול בעזרת בעלי חיים. דרך זו תצליח במיוחד אם נשתמש בעקרונות המוסר תוך היצמדות לשיטות ספציפיות בפילוסופיה של המוסר ולא נסתפק בבדיקה אינטואיטיבית של הנושא, שמאפשרת 'לעגל פירות' ביתר קלות לטובת דעות קדומות. באילו עקרונות כדאי להשתמש, אם כן? במחשבה המוסרית שלנו משמשות בערבוביה גישות שונות למוסר, והשילוב ביניהן מאפשר לטפל בכל סוגיה בצורה יעילה יותר מאשר דרך היצמדות לתורת מוסר אחת. אמנם, במקרים של עוול קיצוני, אין לצפות למחלוקת משמעותית בין תורות המוסר השונות. ההבדלים ביניהן יתגלו בעיקר בטיפול בקונפליקטים מעודנים יותר, והן עשויות אפוא להגיע למסקנות שונות בכל הנוגע לטיפול בעזרת בעלי חיים. לכן השילוב ביניהן חשוב כאן במיוחד.

שתי גישות מרכזיות עומדות בלב המחשבה המוסרית המודרנית – תוצאתנות (consequentialism) ודאונטולוגיה (deontology) – ושתיהן זכו לפיתוח בהקשר של יחסי אדם-חיה בכתבים שהפכו לקלאסיקה של התחום. תוצאתנות היא הערכה מוסרית של מקרים לפי התוצאה של פעולות שננקטו, והגרסה המפותחת ביותר שלה בכל הנוגע ליחסי אדם-חיה היא פרי עיבודו של פיטר סינגר (1998, 2009) לתורת המוסר התועלתנית² (utilitarianism) שייסד ג'רמי בנת'ם (Bentham, 1879). התועלתנות של בנת'ם מציעה לבחון כיצד עלינו להתנהג לפי עיקרון של מזעור סבל ומרוב (מקסום) האושר בעולם. בניסוח של סינגר, לעתים קרובות מחליף המושג 'אינטרס' את המושגים 'סבל' ו'אושר', אך סבל ואושר הם האינטרסים היסודיים של כל ישות המסוגלת לסבול וליהנות. אם כן, פגיעה בזולת לטובתנו פסולה כאשר משקל האינטרסים שנפגעו גדול יותר ממשקל האינטרסים שקידמנו. המחשבה המוסרית התועלתנית מהווה אפוא מעין מערכת 'מתמטית' לחישוב עוצמתם של אינטרסים שונים זה מול זה. כדי להשתמש בה,

2 מדובר במושג שונה לחלוטין מהמושג תועלתנות בשפת היומיום, ואין לבלבל ביניהם. בעוד שביומיום תועלתנות היא קידום אינטרסים אישיים בלבד, בפילוסופיה של המוסר תועלתנות היא קידום האושר הכללי.

3 זהו תרגום ל-care ethics, כאשר care הוא מושג משמעותו משלבת אכפתיות, דאגה וטיפול; מאחר שהתרגום כה עילג, אשתמש במושג 'דאגה' במירכאות.

התמונה התועלתנית מסתבכת כאשר קיים קונפליקט בין האינטרסים של המטופל והמטפל לאינטרסים של החיה המשמשת בטיפול. כל עוד הטיפול בעזרת בעלי חיים מוגדר כפרויקט שמתמקד בתועלת למטופלים ולהם בלבד, זהו בוודאי המצב הנפוץ במקצוע. מצב זה מחייב את התועלתן 'לחשב' אילו אינטרסים מוטלים על כף המאזניים, בניסיון להעריך אילו מהם כבדים יותר. הקושי לערוך 'חישוב' כזה הוא מכשול ידוע לשמצה ביישום של עקרונות התועלתנות, ואף הוגה שמצדד בשיטה זו לא מסתיר בכובעו קלף מיוחד שמאפשר להכריע בשיקולים כאלה. הקושי לא ייעלם, אם כן, אך בכל מקרה ראוי להדגיש ארבעה גורמים שיש לקחת בחשבון כשמבצעים שיקול תועלתני במקרי קונפליקט:

ראשית, האפשרויות שעל התועלתן לשקול אינן מתמצות במימוש הטיפול בעזרת החיה לעומת הימנעות ממנו. עליו לשקול גם אפשרויות טיפוליות אחרות. נניח שללא הטיפול יסבול המטופל ממצוקה ניכרת וגדולה יותר מהמצוקה שתעבור החיה כתוצאה מן הטיפול; בכך אין עדיין משום הצדקה מספקת לשימוש בחיה בטיפול. זאת מאחר שאם אפשר להחליף את הטיפול בעזרת החיה בטיפול מסוג אחר, לא פחות מועיל (או אפילו מועיל פחות אך עדיין מועיל במשהו), משקל האינטרס של המטופל לקבל טיפול בעזרת חיה דווקא אינו עולה עוד בהכרח על משקל האינטרס של החיה להימנע ממעורבות בטיפול. במקרה כזה, השימוש בחיה פסול מבחינה תועלתנית. שנית, שיקול תועלתני איננו משחק בעקרונות מוסר גרידא, או חישוב 'מתימטי' מהיר של עלות מול תועלת. יותר מכל תורת מוסר אחרת, התועלתנות מחייבת אותנו לדעת המוני פרטים על המקרה שלפנינו: מהן התכונות והנטייות הרלוונטיות של כל המעורבים בדבר, מה צפוי להיות מצבם הרגשי בעקבות הטיפול ובעקבות מצבים חלופיים, ומהן הנסיבות המדויקות של הטיפול ומצבים חלופיים. השיקול התועלתני מחייב אפוא מאמצי לימוד ניכרים – במיוחד על החיות, משום שאת רובן אנו מבינים באופן אינטואיטיבי ומייד פחות טוב משאנו מבינים את רוב בני האדם.

הגורם השלישי שיש לקחת בחשבון הוא שלאינטרסים של המטפל והמטופל אין ערך גבוה יותר משל האינטרסים דומים של החיה; אין בסבלו או בהנאתו של אדם כל איכות מוסרית ייחודית, שהופכת אותם 'שווים יותר' מול סבלה של החיה (כשם שסבלו של מנהיג אירופי חכם, למשל, לא 'שווה יותר' מבחינה מוסרית מסבלו של בטלן אסייתי קשה תפיסה). סבלה של חיה עקב השימוש בה במסגרת טיפול בעזרת בעלי חיים הוא אפוא מכשול מוסרי שיש להתייחס אליו במלוא הרצינות, מנקודת מבט תועלתנית – לא רק להשתדל למנוע אותו, לא

(Noddings, 1984; Held, 2006). פיתוח משמעותי של גישה זו בהקשר של יחסי אדם-חיה מופיע במאמריה של ג'וזפין דונובן (Donovan, 1996a; 1996b), אם כי הם אינם מצטרפים לכדי תורת מוסר של ממש.

אלה הן, אם כן, שלוש הגישות למוסר שלפיהן אנסה לבצע הערכה מוסרית של התחום המקצועי 'טיפול בעזרת בעלי חיים'. אין ספק שהוגים הנאמנים לגישות אלה (ולגישות אחרות, מרכזיות פחות) אינם תמימי דעים בכל הנוגע למעמדן המוסרי של חיות לא אנושיות בכלל. פילוסופים רבים של המוסר, בכל שלוש הגישות, האמינו שרק בני אדם ראויים למעמד מוסרי, ופילוסופים רבים עוד יותר לא טרחו מעולם לחשוב ברצינות על נושא זה. למרות זאת, לשם הקיצור, אפסח לגמרי על הוויכוחים בעניין מעמדן המוסרי של חיות, ואתיחס לסוגיית הטיפול בעזרת בעלי חיים בהתאם למסקנות הכלליות שאליהן הגיעו סינגר, רייגן, טאטל ודונובן. במילים אחרות, לצורך מאמר זה, ההנחה שלחיות שניחנו ביכולת לחוש (sentience) יש מעמד מוסרי היא הנחת יסוד שאינה זקוקה לנימוקים.

הערכה מוסרית של מקרים טיפוליים

כדי שפעולה כלשהי במסגרת טיפול בעזרת בעלי חיים תתקבל כראויה על פי התועלתנות של סינגר (1998; 2009), על התועלת שבטיפול להיות גדולה יותר מהנזק שנגרם בעטיו. במילים אחרות, סך הסבל וההנאה שגורמת הפעולה צריך להיות חיובי יותר מסך הסבל וההנאה שייגרמו בהיעדרה. תוצאה כזו אפשר להשיג בקלות כשהמעורבות בטיפול מהווה חוויה חיובית בעבור החיה עצמה, ואז אין כלל צורך לשקול נזק שנגרם לה מול התועלת למטפל ולמטופל. אם, למשל, כלב שחי כחיית מחמד של המטפל משמש 'חיה טיפולית', והוא אוהב את המגע עם המטופלים ויזום מגע כזה בעצמו כשניתנת לו הזדמנות לכך, השיפוט התועלתני נוטה בוודאי לטובת מעורבות הכלב בטיפול (על פי Serpell et al., 2006), ייתכן שמצב זה אינו שכיח למרות ריבוי כלבי המחמד במקצוע). עם זאת, שיפוט תועלתני לטובת השימוש בכלב אינו מחייב שהכלב ייהנה מהטיפול. ייתכן, למשל, שהמגע עם המטופל אינו נוח לו, אלא שהאפשרות הריאלית האחרת שעומדת בפני הכלב היא להישאר לבד בבית במשך שעות ארוכות, וכתוצאה מכך לסבול יותר. במקרה כזה, השיקול התועלתני תומך במעורבות הכלב בטיפול. כך גם במקרים שבהם השימוש בחיה לטיפול נעוץ על רקע קושי למצוא פתרון אחר לעצם החזקתה בתנאים סבירים, למשל אם מחלצים חתול ממכלאה מוזנחת כדי להשתמש בו לטיפולים, או מחלצים סוס מעבודת פרך כדי להשתמש בו לרכיבה טיפולית.

בכל שלב הקשור לטיפול, ישירות או בעקיפין: במהלך הטיפול, בעת ההובלה אליו, תוך כדי הכשרת החיה (אם יש שלב כזה) או באורח החיים הנלווה לסטטוס של 'חיה טיפולית', לאו דווקא בזירת הטיפול. השיפוט התועלתני יפסול אפוא כמעט כל שימוש בחיות זעירות או חלשות מאוד, חיות המוחזקות בכלוב באופן מתמשך, חיות המעדיפות להימנע ממגע עם בני אדם, חיות הנרתעות משינויים בסביבתן, חיות שהרגלתן לבני אדם כוללת תהליך אילוף או התניה אגרסיבי, חיות הזקוקות לחברה קבועה של בנות מינן הביולוגי אך מוחזקות בבידוד מהן, וכדומה.

הלכה למעשה, השיפוט התועלתני פוסל בוודאי חלק ניכר מן המתרחש במקצוע כפי שהוא מתבצע כיום. אולם אין בכך משום פסילה עקרונית של המקצוע. אדרבה, התועלתנות אינה מספקת מרשמים מראש להתנהגות רצויה, לטובה או לרעה. השיקול התועלתני הוא פרטני לכל חיה בנפרד, בכל שלב ספציפי בחייה, ולכל מקרה בנפרד על פי מכלול נסיבותיו. כך, אף על פי שמבחינה תועלתנית כלבים הם בוודאי המועמדים המבטיחים ביותר להשתתפות בטיפול, אין אפשרות לקבוע מראש את מידת הלגיטימיות המוסרית של מעורבותם: יש כלבים שמעורבות בטיפול רעה להם מאוד, גם אם כלבים אחרים, או אפילו אותו כלב עצמו ביום אחר, היו נהנים מכל רגע. בדומה לזה, עצם העובדה שחיה נמנית עם קבוצה שבדרך כלל תיפסל לטיפול בשיקול תועלתני, אינה מבטיחה שכל חיה בקבוצה זו תיפסל לכל טיפול. כך, למשל, ייתכן שחיית בר תחפש מגע עם בני אדם אף על פי שרוב בנות מינה נרתעות מכך, או תעדיף כלוב מצויד היטב על פני תנועה חופשית שאופיינית יותר לבנות מינה; ואפשר גם שמטופלים מסוימים, או נסיבות טיפול מסוימות, יעניקו סיפוק ועניין לחיות שנרתעות ממגע עם בני אדם בדרך כלל. אם כן, תחת בדיקה זהירה של מקרים פרטניים, אפשר לא רק לפסול מקרים של שימוש בחיות למטרות טיפוליות, אלא גם ליזום מקרים חדשים ולגיטימיים מבחינה תועלתנית. יוזמה כזו, על כל פנים, תדרוש לא מעט משאבים בלימוד כל מקרה לגופו ובעיצוב נסיבות טיפוליות חדשות.

תורת הזכויות של רייגן מציגה תמונה פשוטה יותר בחלקה. אם מגדירים טיפול בעזרת בעלי חיים כפעילות שנועדה להועיל לבני אדם על ידי שימוש בחיות בתור כלי טיפולי, המקצוע בכללותו פסול לפי תורת הזכויות, ללא צורך לבדוק כל מקרה לגופו. שלא כמו בשיקול תועלתני, לפי תורת הזכויות הפסילה נותרת בתוקף בין אם החיה נפגעת במהלך הטיפול ובין אם היא נהנית ממנו. המכשול המוסרי, לפי תורת מוסר זו, הוא עצם השימוש בזולת – החיה במקרה זה – בתור אמצעי (כלומר, משהו שכל ערכו טמון בתועלת שמישהו אחר מפיק ממנו),

להסתפק במחווות של הפחתתו, אלא לוודא שבסופו של דבר הוא חלש יותר מהיתרונות שמניב הטיפול.

והגורם הרביעי: יש להיזהר מעיוותים בשיקול התועלתני, שמקורם בנטייה הרווחת לזלזל באינטרסים של החיות, לפשט אותם ואף לא להבחין בהם. כאן כדאי להיעזר באנלוגיה הדמיונית שהצעתי לעיל, 'טיפול בעבריינים בעזרת תינוקות'. כשנשקול אם להתיר טיפול מסוים בעברייני בעזרת מפגש עם תינוק, אין ספק שנפגין רגישות מרבית לכל חשד של פגיעה אפשרית בתינוק (למעשה, עצם הרעיון שתועלת גדולה לעברייני עלולה להצדיק פגיעה בתינוק עשוי לעורר רבים לדחות את התועלתנות כתורת מוסר קבילה, או לפחות להוסיף לה עיקרון חדש, הפוסל פגיעה באינטרסים של האחד כדי לקדם אינטרסים של זולתו). רובנו בוודאי נסכים, שעם כל הכבוד לרגישויותיו של המטופל ולמצוקותיו, התינוק הוא הישות הפגיעה יותר ולכן נחוצה ערנות יתרה למצוקותיו. מטפל שבוחן את 'רווחת התינוק' רק לפי הנחיותיו של עלון הדרכה מקצועי, בוודאי לא יצטייר כמי שמפגין מידה מספקת של ערנות ורגישות. בהקשר זה, האנלוגיה לתינוק מייצגת באופן מאיר עיניים את 'החיה הטיפולית', שגם היא פגיעה יותר מהמטופל. חיה גדולה, כמו סוס או דולפין, חזקה אמנם בגופה יותר מהמטופל, אך מבחינה חברתית היא חלשה הרבה יותר: החיה לא תדבר לעולם על מצוקותיה, לא תתלונן אי פעם במטרה או בתקשורת, וממילא הנורמות והחוקים שמגנים עליה חלשים מאוד. פגיעות זו מחייבת להשקיע מאמץ ניכר בזיהוי האינטרסים של החיה המעורבת בטיפול. השקעה 'תקנית', כגון שימוש בעלוני הדרכה או קודים אתיים שמפיצים גורמים מקצועיים (Preziosi, 1997; AAII, 2013; AVMA, 2014a; 2014b), ודאי שאינה מהווה מאמץ מספיק.

בסופו של דבר, כשבוחנים במונחים תועלתניים שימוש בחיות למטרות טיפול, מקרים שבהם לא ברור אם החיה סובלת, או שסבלה נקודתי ומקרי, יהיו קשים להכרעה. בו בזמן, נראה שפגיעה שיטתית בחיות כתוצאה מהטיפול בעזרתן תיפסל כמעט תמיד בשיפוט תועלתני עקבי. קשה להעלות על הדעת תועלת טיפולית שהיא גדולה מאוד ונטולת כל חלופה, עד כדי כך שמשקל התועלת כבד באופן מובהק יותר ממצוקתו המתמשכת של יצור הנתון במצב של פגיעות כרונית.⁴ חשוב להדגיש, שמצוקות הפוסלות את השימוש בחיה עשויות להופיע

4 הערת המערכת: מבחינה מעשית, מצוקה מתמשכת של בעל חיים המשולב בטיפול היא אנטי-תזה למהלך הטיפולי. שינוי רגשי חיובי לא יכול להתרחש בנוכחות בעל חיים השרוי במצוקה מתמשכת. יש לציין שהערה זו אינה מרמזת שדי בשיקול של תועלת מקצועית כדי 'להוכיח' שהחיה מרגישה טוב.

מישהו' אלא בה במידה גם ב'הצלתו של מישהו'. מטרת הפעולה אינה להועיל למטופל בלבד, אלא גם לסוס.

בזה לא תמו דרישותיה של תורת הזכויות. אפשר להתייחס לזולת כאל ישות בעלת ערך בפני עצמה ולמרות זאת לפגוע בו – התנהגות פסולה לפי תורת מוסר זו. בדוגמת הסוס שחולץ מעבודת פרך, אנו מחויבים לדאוג לכך שלא ייפגע עקב פעילויות הקשורות בטיפול. גם בעניין זה תורת הזכויות קשוחה יותר מהתועלתנות: זכותו של הזולת שלא יפגעו בו היא זכות בסיסית, שאינה תלויה בשאלה כמה תועלת אנו עשויים להפיק מכך. לכן, בדוגמה שלעיל, עצם העובדה שמישהו יפיק תועלת מהרכיבה הטיפולית, אינה מצדיקה פגיעה אפשרית בסוס. מותר לפגוע בזולת רק אם בכל מקרה צפוי מישהו להיפגע, והבחירה היא בין פגיעה בבעל זכויות אחד לבין פגיעה קשה יותר בבעלי זכויות אחרים. מצב כזה אינו רלוונטי, ככל הנראה, לטיפול בעזרת בעלי חיים. עם זאת, חשוב להדגיש שתורת הזכויות אינה דורשת הימנעות מכל פגיעה שהיא – דרישה לא ריאלית ומשתקת, שהרי בכל מגע עם הזולת אנו עלולים לפגוע בו, ולו מבלי להתכוון. משעה שהכרנו בחיה בתור תכלית בפני עצמה, כלומר מישהו שיש לו ערך משלו ועלינו להתחשב באינטרסים שלו באופן שאינו תלוי כלל באינטרסים שלנו, אפשר שניאלץ בכל זאת לגרום לה אי נעימויות כאלה ואחרות, לטובתה היא. כך, למשל, נוהגים הורים בילדם כשהם שולחים אותו לבית ספר לא אהוב. בדומה לכך, גם רכיבה טיפולית עלולה להיות מטלה מעיקה לסוס שחולץ מעבודת פרך, ועדיין להיות מוצדקת לפי תורת הזכויות, משום שנטילת חלק בטיפול היא מה שמאפשר לסוס להתקיים בנוחות יחסית. מתי, אם כן, הופכת אי נעימות נסבלת לפגיעה פסולה? כאן השיפוט לפי תורת הזכויות דומה למדי לשיפוט התועלתני: צריך להכריע לפי נתונים אמפיריים מפורטים, שלימודם תובע מאמץ ניכר, ואיש אינו מחזיק במפתח סודי שמבטיח איזון מוסרי.

תורות מוסר העוסקות בטיפוח האישי הן המוסרית מתמקדות במניעים, ככוונות, בנטיות, ברגשות ובהרגלים של המטפל הנעזר בבעלי חיים. גם כאן, אם מגדירים טיפול בעזרת בעלי חיים כמקצוע שנועד להועיל לבני אדם על ידי שימוש בחיות בתור כלי טיפולי, אין אפשרות לקיים טיפול באופן מוסרי. הפיצול הטמון בגישה כזו לטיפול – מצד אחד להיות קשוב לאדם פגיע, ומצד אחר להתייחס לחיה פגיעה עוד יותר בתור כלי עבודה – מקהה את הרגישות המוסרית ומעוות את השיקול המוסרי. במונחים קלאסיים, הגדרה כזו של המקצוע מייצרת מצבים שתורמים להשחתת המידות, ובמונחים של 'אתיקה של דאגה', היא מייצרת מצבים שפוגמים בתגובה האכפתית והמטפלת. אם עמדה זו מצטיירת כקשוחה מדי, ניזכר

ולא כתכלית בפני עצמה (כלומר, משהו בעל ערך פנימי משלו). מושגים כמו 'שימוש' או 'כלי' מסגירים בקלות את צמצום החיה למעמד של אמצעי לתכלית זרה, ולכן הם מעידים על מצב פסול, לפי תורת הזכויות.

אם עמדה זו נראית קשוחה במקצת, כדאי להיזכר כאן במקצוע הדמיוני של 'טיפול בעבריינים בעזרת תינוקות'. לרובנו משותפת הכרה אינטואיטיבית עמוקה, שלתינוקות יש זכויות בסיסיות והם מהווים, בניסוח הקנטיאני שאימץ רייגן, 'תכלית בפני עצמה'. הקפדה כנה לספק לתינוק תנאים סבירים ולמנוע ממנו סבל בוודאי לא תהיה מקובלת עלינו בתור תנאי מספיק לשימוש בתינוק, שהרי אפשר להקפיד על כל אלה ועדיין להתייחס אליו במונחים של 'שימוש' ו'כלי'. בו בזמן, מובן מאליו שעצם המרתם של מושגים אלה במושגים המצלצלים לאוזן כתארים של כבוד, כגון 'שותף לעבודה' (Evans and Gray, 2011) או 'מטפל שותף' (Levinson, 1962), לא תספק את רגישותנו המוסרית. תנאים סבירים והיעדר סבל אינם תנאי מוסרי מספיק כדי לערב תינוק בפעילות לא לו, ו'שותף' שלא בחר להשתתף בעבודה ואינו מבין אותה, ממילא אינו שותף של ממש. 'זכויות' אינן מתמצות אפוא במניעת פגיעה; הן קטגוריה אחרת, שבמרכזה עומדים כבוד בסיסי לאוטונומיה של הזולת ולאינטרסים הכוללים שלו. כדי ש'טיפול בעבריינים בעזרת תינוקות' יהיה מקובל עלינו, נדרוש שהתינוקות עצמם יזכו בתועלת מהותית בזכות 'שיתופם' בעבודה. מודל זה של כבוד לזכויות ניתן להחלה גם על הטיפול בעזרת בעלי חיים. השימוש בחיה ככלי טיפולי ו'שיתופה' בטיפול מבלי לקחת בחשבון את מכלול האינטרסים שלה, שכיחים במקצוע כפי שהוא מתקיים בפועל. עם זאת, הם אינם הכרחיים למימוש עצם הרעיון של טיפול בעזרת בעלי חיים. לא קשה להעלות על הדעת מצבים מציאותיים, שבהם השותפות בטיפול רצויה לחיה, בפני עצמה ממש ולא כפשרה בעבור תכלית זרה. כך, למשל, עשוי להיות חילוצו של סוס מעבודת פרך והעברתו לרכיבה טיפולית. אמנם, בשיקול תועלתני, עצם העובדה שהסוס זכה בחיים טובים יותר מספיקה כדי להצדיק מהלך כזה, אולם תורת הזכויות דורשת יותר מכך. אם כל העניין שגילינו בסוס מתמצה בהחלפת אופן השימוש בו מכלי הובלה לכלי טיפולי, אזי עדיין אנו מתייחסים אליו כאל אמצעי גרידא. אולם אם התעניינו בסוס השרוי במצוקה עקב עבודת הפרך שנכפתה עליו, שקלנו כיצד אפשר לעזור לו, נוכחנו שהחזקת סוס דורשת שטח ומימון ולכן הסקנו שחווה לרכיבה טיפולית עשויה להיות פתרון להמשך החזקתו – הרי שנהגנו בו כתכלית בפני עצמה. בנסיבות כאלה, טיפול בעזרת הסוס עשוי להיות מוצדק ורצוי לפי תורת הזכויות, כי למעשה מדובר לא רק ב'טיפול באמצעות

ייתכן שהנורמות ודפוסי הפעולה במקצוע הם יותר מסך כל המקרים המבודדים, ושפתרונות מוסריים דורשים שינוי כולל במקצוע, שינוי שאינו יכול להצטבר מתוך תיקונים נקודתיים. אפשר גם שההערכה הנקודתית היא פשוט בזבוז זמן, בגלל בעיות שחוזרות על עצמן. כך או כך, זהו המקום לחזור לשלוש הגישות השונות למוסר, והפעם לבחון בעזרתן את הטיפול בעזרת בעלי חיים כמוסד חברתי, כמקצוע.

בדיון לעיל על התועלתנות של סינגר (1998, 2009), הדגשתי את החשיבות שמייחסת התועלתנות לידע אמפירי. כדי לצפות את תוצאות ההתנהגות שלנו – כנדרש למטרת שיפוט תועלתני – יש לדעת בכל מקרה ומקרה את תכונותיהן של הנפשות המעורבות, את מצבן ואת התנאים המשפיעים עליהן. אולם לא די בכך שלמדנו הרבה על הנושא; על הלימוד להיות מאוזן מבחינת ייצוגם של הצדדים השונים בקונפליקט. אם עשינו ימים כלילות בהכרת עולמו הנפשי של צד אחד בקונפליקט ואילו בכל הנוגע לצד השני הסתפקנו בשינון מהיר של כמה מתכונותיו הגופניות ודרכים להחזיקו במצב גופני סביר, השיקול התועלתני שנערוך יהיה מוטה כמעט בהכרח.⁵

יש משום היתממות בהפניית דרישה כללית למטפלים בעזרת בעלי חיים 'ללמוד היטב מה מונח על כף המאזניים'. קל לדרוש שייקחו את כל הפרטים בחשבון, אבל האם הנורמות ודפוסי הפעולה של המקצוע מאפשרים להם לעשות זאת? הכשרת המטפלים מתמקדת ברובה (אם לא בשלבי הכשרתם אזי ברקע הנדרש מהם כדי להתקבל לתוכניות ההכשרה) בתכונותיהם של המטופלים ובמהלכים הרצויים להשגת אפקט טיפולי, דהיינו, בהיבטים שונים של תרפיה. חלק קטן יותר בהכשרה, כמו גם בספרות המקצועית, מוקדש לחיות. לא זו בלבד שמדובר בהשקעה לימודית מעטה יותר מזו המוקדשת למטופלים, אלא גם מדובר בידע מסוג אחר לגמרי. הידע על המטופלים, רובו ככולו, מאורגן לפי סוגיות של השגת שיפור בחייהם, ואילו הידע על החיות אינו מאורגן כך כלל. מעט מן הידע קשור במה שמכונה 'רווחת בעלי חיים'. למרות הכותרת המבטיחה, אין לבלבל בין תחום זה לבין הכשרה להשגת שיפור בחייהם: כאן מדובר בידע שמאורגן לפי סוגיות של תנאי החזקה מינימליים, למניעת פגיעה בחיות אך לא להשגת שיפורים בעבורן (למשל: Serpell et al., 2006). שאר הידע – רובו, מן הסתם – מאורגן בעיקר לפי סוגיות של הפעלה יעילה של החיות למטרות הטיפול.

5 פילוסופים של המוסר נוטים להתעלם מפערי ידע מועדים כאלה, אך אני מוצא שמדובר בבעיה מכרעת כשמנסים ליישם עקרונות מוסר על יחסי כוח לא שוויוניים, ובפרט על יחסי אדם-חיה (ראו: Tsovel, 2006). הבעיה בולטת במיוחד בתועלתנות בגלל הדגש על ידע אמפירי משתמע משיטה זו, אך למעשה היא קיימת בכל הגישות למוסר.

שוב במקצוע הדמיוני של 'טיפול בעבריינים בעזרת תינוקות'. איזה מין אדם ירשה לעצמו לערוך טיפולים כאלה כשהוא אומר לעצמו: "התפקיד שלי הוא לטפל באסיר, ולתינוק שידאג מי שזה התפקיד שלו?" מה נחשוב על הכשירות המוסרית של אדם כזה? מנקודת המבט של טיפוח מידות טובות או 'דאגה', רגישות מוסרית היא לא תכונה שראוי לכבותה או להדליקה בהתאם לתפקיד שלקחנו על עצמנו; היא צריכה להיות במצב 'דולק' תמיד.

אם כן, נראה שמצבים שכיחים במקצוע הטיפול בעזרת בעלי חיים אינם עומדים בדרישותיהן של תורות מוסר המתמקדות באישיות המוסרית. אולם גם כאן, כמו בדיון בתורת הזכויות של רייגן, אין מדובר במצב הכרחי למימוש הרעיון של טיפול בעזרת בעלי חיים. כל מה שנדרש כדי לשנות את מעמד הטיפול, לפי תורות מוסר המתמקדות באישיות, הוא שהמטפל ישקיע בטובתה של החיה לא פחות משהוא משקיע בטובתו של המטופל. ייתכן שבפועל יהיה עליו להשקיע יותר בחיה משום שהיא פגיעה יותר ומשום שקשה יותר להבין את צרכיה. אולם ערנות מוסרית כפולה היא מאמץ מתקבל על הדעת, ומי שעומד במשימה מפגין מידות טובות, כגון תבונה, צדק ואכפתיות.

העניין המוסרי של תורות המוסר הנדונות מתמקד בסוכן המוסרי (המטפל, במקרה זה), אולם מובן שלעמדותיו של הסוכן המוסרי יש גם השלכות מעשיות. אם כן, סביר להניח שמטפל שמשקיע ברצינות בטובתה של החיה לא פחות משהוא משקיע בטובתו של המטופל, לא יחשוף אותה לפגיעה מן הסוג שהשיקול התועלתני אינו מתיר. בדומה לכך, אולי הוא גם יתנגד לכל פגיעה בה – גם במחיר של ויתור על תועלת טיפולית – ובכלל ינהג בה כתכלית בפני עצמה, בדומה למי שמצדד בתורת הזכויות. אולם אלה אינן מסקנות הכרחיות. בכל הנוגע להנחיות לפעולה במקרים קונקרטיים, תורות מוסר המתמקדות בטיפוח האישיות המוסרית עמומות בהשוואה לשתי הגישות הקודמות.

הערכה מוסרית של המקצוע בכללותו

דיון מן הסוג שלעיל, המכוון להערכה מוסרית של מקרים מבודדים, מקובל בקרב מומחים לפתרון בעיות מוסר מעשיות (applied/practical ethics). רבים היו עשויים להסתפק בו, בתוספת סיכום קצר של המכנה המשותף בין מסקנותיהן של שלוש הגישות השונות. אולם יש משהו מטעה בדיון כזה. הטיפול בעזרת בעלי חיים איננו אוסף של מקרים אקראיים ומבודדים, אלא הוא מוסד חברתי (אמנם קטן יחסית), עם נורמות ודפוסי פעולה. בבואנו לבחון מקרים ספציפיים של טיפול כאילו מדובר במקרים מבודדים, אנו עלולים להחמיץ את התמונה הכללית:

אישיים. כך, ייתכן שהמטפל לא הצטייד בידע תיאורטי רב על מין החיה שבה הוא נעזר, אך הוא נמצא במחיצת החיה המסוימת הרבה יותר משהוא נמצא במחיצת המטופלים, למשל כשהוא מתגורר בחברתה כחיית מחמד. במצב נפוץ זה, ייתכן שיהיה למטפל ידע מספיק לביצוע שיקול תועלתני מאוזן. אמנם, גם כאן אפשר לתהות האם היכרות קרובה עם חיות מחמד מעניקה לנו ידע סביר על מה שחשוב לחיה עצמה, או שהיא מכוננת תמונה שממוקדת במה שחשוב לנו להפיק מהחיה. אם האפשרות השנייה היא המקובלת יותר, הטיפול בעזרת בעלי חיים עדיין אינו יכול לעמוד בדרישות התועלתנות, שוב כתולדה של עיוות מוסרי שקיים במערכות יחסים נפוצות הרבה יותר בין אנשים לחיות.

אפשר שלא כל תועלתן יקבל את הטענות ששוללות כליל את המקצוע. אולם גם תועלתן שידחה אותן לא יוכל להצדיק ויתור על מאמצים כנים למסד הכשרה מקצועית מאוזנת בכל הנוגע למטופלים ולחיות. כדי לעמוד בדרישות התועלתנות, על המטפלים ללמוד יותר על החיות; לא רק כיצד לספק להן טיפול בסיסי, אלא גם מה הם חיים טובים בעבורן, בכל קנה מידה. לשם כך ייתכן שצריך, נאמר, להכפיל את היקף הלימודים ולקבוע השתלמויות חובה שנתיות, דרישות שיהפכו את המקצוע לתובעני יותר. אולם זו אינה משימה בלתי ריאלית. אנשים רבים משלימים הכשרות מקצועיות הרבה יותר תובעניות.

בדיון לעיל על תורת הזכויות של רייגן (1983), הדגשתי שגישה זו למוסר פוסלת התייחסות לזולת בתור אמצעי לתכלית זרה. כל עוד מטרתו של המקצוע טיפול בעזרת בעלי חיים היא שיפור במצבם של מטופלים כתוצאה ממפגש עם חיות ותו לא, הוא פסול מן היסוד לפי תורת מוסר זו. אולם תורת הזכויות אינה מונעת את מימוש הרעיון של טיפול בעזרת בעלי חיים. כל שהיא תובעת הוא להרחיב את מטרת המקצוע כך שתכלול את טובת החיות בנוסף לטובת המטופלים. מקצוע משופר כזה לא ייקרא עוד טיפול בעזרת בעלי חיים, אלא, למשל, 'טיפול בבני אדם ובחיות בעזרת מפגש ביניהם'.

בדומה לשיפור הדרוש משיקולים תועלתניים, ברור שגם כאן הרחבת מטרות המקצוע מחייבת הכשרה תובענית יותר וזהות מוסדית עצמאית. תורת הזכויות, על כל פנים, מחייבת שינוי נוסף בזהות המוסדית של המקצוע. כדי לעמוד בדרישות תורה זו, הטיפול בעזרת בעלי חיים לא יכול להיות מסונף רק למקצועות של טיפול בבני אדם, כמו הפסיכולוגיה, ולמקצועות שמתיימרים לבסס ידע אובייקטיבי על חיות – הזואולוגיה, או לטפל בבעיות 'אחזקה' שלהן – הרפואה הווטרינרית. זאת משום שאף אחד מהמוסדות האלה אינו מבוסס על הכרה מובהקת בחיות כתכליות בפני עצמן. ארגונים המתמחים בפעילות

קשה מאוד להסתמך על ידע כזה לשם שקילת האינטרסים של החיות במסגרת ההערכה התועלתנית. אדרבה, מדובר בידע שטעון מלכתחילה במטען שלילי, מבחינה מוסרית: תכונותיהן של החיות נלמדות לא כמאפיינים של יצורים הממציים את חייהם, אלא כמאפיינים של יצורים המשרתים את הטיפול מטבעם, כביכול. אם דולפין, למשל, יכול להגיע למיצוי תכונותיו הטבעיות רק בים הפתוח, אין טעם לפרט בנושא במסגרת הכשרת המטפלים, בעוד שפירוט על פעילותם של דולפינים בשבי יתקבל בעניין. טענה זו בוודאי נכונה בדרך כלל גם לאופן רכישת הידע בשלבים מתקדמים יותר של הפעילות המקצועית. כמו בנושאים קודמים שדנתי בהם, כך גם כאן, כדאי לבחון את סוגיית הידע הנחוץ על רקע דרישותיו האפשריות של המקצוע הדמיוני 'טיפול בעבריינים בעזרת תינוקות'. מקצוע כזה אינו בלתי מתקבל על הדעת, מבחינה מוסרית, בתנאי שמספקים לתינוקות הגנות מפותחות מאוד; אין ספק, שהכשרה בסיסית של 'אחזקה' תינוקות אינה יכולה להוות בסיס מספק להכשרה כזו. כתועלתנים, נדרוש מהמטפלים ללמוד בהרחבה גם מהו שגשוג או מיצוי החיים בתינוקות, ואילו תנאים נחוצים כדי לממשו.

מבחינה מוסדית, רכישת ידע מאוזן היא כמעט בלתי אפשרית כל עוד מערכת ההכשרה מסונפת למקצועות טיפוליים, כמו פסיכולוגיה, עבודה סוציאלית או סיעוד. כמוסד, המקצוע צריך להוות ישות חדשה, שנמצאת אי שם בין תחומים כאלה לבין עיסוק בחיות. הלכה למעשה, זהו מצב שכיח, כשחלק מהגופים העוסקים בייצור ידע מקצועי ובהפצתו אינם שייכים במובהק לשום דיסציפלינת אדם. על רקע מצב מעודד זה, נותרת תהייה מטרידה: האם אפשר בכלל ללמוד על חיות כך שהידע עליהן יהיה מאורגן לפי סוגיות של שגשוג החיות, ולא לפי סוגיות שמניחות הפקת תועלת מהן כתנאי מובן מאליו? האם מחלקות לזואולוגיה ולרפואה וטרינרית, למשל, מסוגלות לעמוד במשימה זו? קשה לענות על כך תשובה פשוטה, והמצב בכללותו נראה עגום. רוב הידע על מינים שבני אדם מרבים לנצל נוצר בהקשר נצלני. ידע זה מושתת על הנחות יסוד סמויות יותר או פחות, שהתכונות המעניינות בחיות הן אלה שמאפשרות להפיק מהן תועלת אנושית ולהימנע מזק לבני אדם, ושנסייבות החיים המעניינות הן כשהחיות משמשות בני אדם ולא כשהן מתקיימות במצבים מיטביים בעבורן. אם טענה זו נכונה, לא רק הטיפול בעזרת בעלי חיים אינו יכול לעמוד בדרישות התועלתנות, אלא כמעט כל מגע בין בני אדם לחיות. כאן יש להעיר, שידע רלוונטי לשיקולים תועלתניים הוא לא דווקא ידע שנרכש במסגרת הכשרה מקצועית או מתוך ספרות מקצועית. ידע רלוונטי חשוב ניתן גם לרכוש ביחסים

אדם. אמנם במקרים נקודתיים כלשהם, התנהגותה הרגועה של חיה בנוכחות בני אדם עשויה להתפתח באופן ספונטני כשהיא פוגשת בהם בהיותה חופשייה או בעקבות מצב חירום שבו קיבלה מהם עזרה. אולם בקנה מידה נרחב יותר, הצלחתו של מקצוע שתלוי בהתנהגותן הרגועה של חיות בקרבת בני אדם עלולה לעודד מניפולציות גנטיות (ברירה מלאכותית) והתנהגותיות (אילוף) שיפיקו חיות כאלה. מניפולציות כאלה מבוססות על התייחסות לחיות כאמצעי לתכלית זרה, ולכן אינן מקובלות לפי שיקולים של זכויות. כשלוקחים בחשבון בעיה זו, קשה מאוד לקיים מוסד של טיפול בעזרת בעלי חיים, כחלק מהקושי לקיים את המוסדות הגדולים הרבה יותר של החזקת חיות מחמד וחיות מבויתות אחרות.

לבסוף, תורות מוסר שעוסקות בטיפוח האישיות המוסרית, ידרשו אף הן את השיפורים המוסדיים שהצעתי לפי שתי תורות המוסר הקודמות: הרחבת המאמץ הלימודי ביחס לחיות כחלק מהרחבת תשומת הלב שמופנית אליהן; הגדרה מחודשת של מטרות המקצוע כ'טיפול בבני אדם ובחיות בעזרת מפגש ביניהם' כחלק מחלוקה צודקת של תשומת לב מוסרית; ושיתוף פעולה ממוסד עם ארגונים המתמחים בסיוע לחיות כהבטחה לכך שתשומת הלב המוסרית לא תתנקז לצד אחד בלבד. אמנם תורות המתמקדות באישיות המוסרית לא בהכרח יפיקו דרישות מפורשות כאלה, אך ללא תיקונים במבנה המוסדי של המקצוע הוא עלול להוות מצע להשחתת המידות.

לתורות המתמקדות באישיות המוסרית עשויה להיות גם תרומה מקורית לדינונו. וויל טאטל (2012), מחדד את החשיבות המוסרית של מעורבות יומיומית עקיפה באלימות כלפי חיות. לדבריו, צריכת בשר, ביצים, חלב וכדומה, כרוכה בחוויה אינטנסיבית של התעלמות מוסרית ממשמעות המעשה. בניגוד למעורבות במעשי אלימות נדירים, צריכה כזו היא כה תכופה, עד שאין אפשרות להתמיד בה מבלי לפתח הרגלים של אפליה מוסרית ואדישות מוסרית, הן כמידות רעות של הצרכן היחיד והן כנורמות רעות בתרבות הצרכנית כולה. רעיון זה ניתן להחלה על הטיפול בעזרת בעלי חיים, אם המקצוע מגלם תשומת לב מוסרית לא מאוזנת והתייחסות לחיות כאל כלי עבודה. לאור האינטנסיביות של העבודה הטיפולית וחשיבותה בכינון זהותו של המטפל, המקצוע עלול להפוך למערכת של הקניית הרגלים של אפליה מוסרית ואדישות מוסרית, כלומר, למערכת של השחתת מידות. השחתת המידות צפויה לא רק ברמת הפרט, אלא גם בהתנהלות המקצוע בכללותו.

מצד אחר, אם מדברי טאטל עולה כי הימנעות מצריכת מוצרים מן החי (טבעונות) מונעת מפולת מוסרית, הרי שבטיפול בעזרת בעלי חיים – כמוסד שעבר את שורת השיפורים שהוצעו

לטובת בעלי חיים, שלא כמו המוסדות שלעיל, מבוססים על מחויבות ערכית מפורשת למען החיות ועל מאמץ לשינוי חברתי לטובתן. לכן, על הטיפול בעזרת בעלי חיים, כמקצוע העומד בדרישותיה של תורת הזכויות, להיות קשור במידה דומה גם לארגונים כאלה. שייכות מוסדית נוספת זו מגדילה עוד יותר את ההשקעה הנדרשת מאנשי המקצוע. במקביל לכך, היא מצמצמת במידה ניכרת את טווח הטיפולים האפשריים לבני אדם, לעומת המצב הקיים כיום, שבו סיוע לבעלי החיים אינו מהווה חלק ממערכת השיקולים ההכרחית למקצוע. חיות רבות לא יוכלו לשמש לטיפול בעזרת בעלי חיים לא משום שזכויותיהן הופרו בהקשר של הטיפול, אלא פשוט משום שאין בנמצא ארגון שעוסק בסיוע לחיות אלה.

עם זאת, שיתוף בין מערכת לטיפול בעזרת בעלי חיים לבין ארגון לסיוע לבעלי חיים הוא אפשרות ריאלית ומוכרת. למשל, אחד הארגונים הגדולים והוותיקים ביותר בתחום הסיוע לחיות, ASPCA (החברה האמריקנית למניעת התאכזרות לבעלי חיים), משתף פעולה עם Pet Partners (לשעבר Delta Society) בהפעלת תוכניות לטיפול בעזרת בעלי חיים (ASPCA, 2014). אמנם סיוע לחיות אינו מהווה חלק מוצהר של שיתוף הפעולה הזה, אך הוא משימה ש-ASPCA בוודאי יכול לקחת על עצמו, למשל על ידי שילוב בין תוכנית טיפולית לבין השגת פתרונות אימוץ לכלבים ולחתולים (כמובן שעצם האימוץ אינו ערובה לכך שהפעולה נערכה לטובת החיה, כפי שמלמד ניסיון כזה לפי Iannuzzi and Rowan, 1991). באופן דומה, ארגונים המתמחים בסיוע לחיות ממינים אחרים, ממקלט לחמורים ועד למרכז הצלת חיות בר, יכולים להשתלב בתוכנית למפגשים המועילים לכל הצדדים. מנקודת המבט המקצועית המקובלת כיום, נדמה אולי שמגוון נסיבות הטיפול יצטמצם מאוד והמקצוע יאבד הרבה מהיישומיות שלו; אך מטבע הדברים, שיתופי פעולה חדשים צפויים גם ליצור נסיבות חדשות, שמהן עשויים שני הצדדים לצאת נשכרים.

כאן המקום להזכיר בעיה אחרת העולה מתוך תורת הזכויות של רייגן. טיפול בעזרת בעלי חיים מסתמך בדרך כלל על מידה רבה של קירבה גופנית בין המטופלים והמטפלים לבין החיות. גם אם קירבה אינה הכרחית לכל מצב טיפולי שהוא, ויתור על קירבה עלול להוביל למעשה לביטול המקצוע. כאשר קירבה זו פוגעת בחיה באופן ישיר, היא פסולה כמעט בהכרח, כפי שראינו, הן לפי התועלתנות והן לפי תורת הזכויות. השיקולים כאן מתיישבים היטב עם אינטואיציות מוסריות נפוצות. אולם גם אם נמנעים מכל פגיעה ישירה בחיות, תורת הזכויות מרמזת על בעיה עקרונית בעצם קיומו של מוסד הנשען על חיות שנוטות להיות, במרבית המקרים, רגועות מאוד בקרבת בני

למוסר שבחנתי. דרישות נוספות, שאינן משותפות לכל הגישות אך יש לקבלן אם מקובלת עלינו הגישה המתאימה, הן לשנות את מטרת המקצוע כך שתכלול במפורש את קידום טובתן של החיות ולמסד דרכו סיוע פעיל לחיות. כפי שראינו, התועלתנות ותורת הזכויות עשויות גם לתבוע את ביטולו של המקצוע בכללותו, אם כי הערכות כאלה אינן חד-משמעיות. אם מצדדים בהן, זהו חלק מהתנגדות לצורות הרבה יותר שכיחות של יחסי אדם-חיה, ובכלל זה רוב ההיבטים של החזקת חיות מחמד. לסיים, כדאי לזכור ששיקול עקבי לפי עקרונות מוסר שאנו מאמינים בהם, כשלעצמם, עלול שלא להחמיא להתנהגות שלנו בפועל, בתחומים רבים ושונים. כך, גם ההערכה הנוכחית דורשת שינויים מרחיקי לכת. אף על פי כן, היא מעוגנת עמוק במציאות: אף לא אחת מדרישות השיפור העיקריות שעלו במאמר זה חדשה למקצוע. הימנעות מעבודה עם חיות קטנות, חששניות או כלואות, עבודה עם חיה שטובתה חשובה לך לא פחות מטובת המטופלים, מאמץ גדול ללמוד על תכונותיה וצרכיה של החיה כיצור חופשי, ניצול המקצוע כזירה לסייע לחיות – צעדים אלה ושיפורים אחרים שהוצעו כאן, כבר נהוגים פה ושם בין העוסקות והעוסקים במקצוע. האתגר המוסרי הוא להפוך את האוונגרד לנורמה.

ביבליוגרפיה

אריסטו. (1973 [לפנה"ס בקירוב]). אתיקה, מהדורת ניקומאכוס. ליבס, יוסף ג. ירושלים ותל אביב: שוקן.
זמיר, צ. (2007). הבסיס המוסרי לטיפול באמצעות בעלי חיים, חיות וחברה, 33, 17-27.
טאטל, ו. (2012 [2005]). דיאטת השלום העולמי: אכילה למען בריאות רוחנית והרמוניה חברתית. תל אביב: מזון למחשבה.
מקינטאיי, א. (2006 [1981]). מעבר למידה הטובה. ירושלים: שלם.
סינגר, פ. (1998 [1975]). שחרור בעלי החיים. תל אביב: אור-עם.
סינגר, פ. (2009 [1979]). מוסר הלכה למעשה. ירושלים: מאגנס, האוניברסיטה העברית.

ASPCA (American Society for the Prevention of Cruelty to Animals), (2014). *ASPCA Animal Assisted Therapy Programs*. [Electronic version]. Retrieved March 6, 2014, from: <http://www.aspcanyc.org/nyc/aspcan-animal-assisted-therapy-programs>
AVMA (American Veterinary Medical Association), (2014a). *Wellness Guidelines for Animals Used in Animal-Assisted Activity, Animal-Assisted Therapy, and Resident Animal Programs*. [Electronic version]. Retrieved March 6, 2014, from: <https://www.avma.org/KB/Policies/Pages/Wellness-Guidelines-for-Animals-in-Animal-Assisted-Activity-Animal-Assisted-Therapy-and-Resident-Animal-Programs.aspx>

לעיל – גלומה גם הבטחה להתקדמות מוסרית. בעקבות אותם שיפורים, המקצוע המתוקן יהיה מושתת על הקדשת תשומת לב מוסרית במקביל לשתי קבוצות פגיעות במיוחד. על המטפל יהיה לנהל בהצלחה את שני סוגי תשומת הלב האלה, תוך ערנות לקונפליקטים אפשריים ביניהם ומאמץ לבצע שיקול מאוזן בין הצדדים. מדובר אפוא באתגר מוסרי מורכב, שמגלם ומטפח כשירות מוסרית ברמה גבוהה, אשר ערכה עולה על 'סכום מרכיביה' – העניין המוסרי במטופל והעניין המוסרי בחיה. כשירות מוסרית גבוהה נדרשת כאן במיוחד על רקע העובדה שבחברה שלנו נהוג להתעלם מהאינטרסים של חיות. במקצוע המתוקן, אם כן, המטפל יטפח מוסריות משופרת לעומת המוסריות הציבורית הרווחת. במילים אחרות, לשיפורים במקצוע הטיפול בעזרת בעלי חיים יש פוטנציאל לא רק לענות על התנגדויות לפי תורת המידות הטובות והרעות, אלא גם להפוך את המקצוע למסלול של טיפוח מידות טובות.

סיכום

לטיפול בעזרת בעלי חיים יש מעמד מוסרי מורכב. בפועל, מדובר כיום במעין ענף של ניצול חיות לעבודה, מעמד שמעורר בעיות מוסריות רבות. ביקורת המבוססת על גישות מקובלות למוסר דורשת אפוא לבטל חלק מהמקצוע ולבצע שיפורים בחלק הנוותר. עם זאת, המאפיין המהותי ביותר של טיפול בעזרת בעלי חיים הוא שקשר עם חיות מעניק לאדם תועלת ריפויית, ובמאפיין זה כשלעצמו אין כל רע, לפי שום גישה מוסרית. ההפך הוא הנכון. הבעיות המוסריות במקצוע נובעות מטעמים אחרים, והן מצטברות מתוך שלושה הרגלים שמקובלים בו: ראשית, הקשר בין החיה לאדם נכפה עליה; שנית, התועלת לאדם מושגת גם במחיר של פגיעה בחיה; והשלישי – תועלת שעשויה החיה להפיק מהקשר אינה נלקחת בחשבון. שלושה הרגלים אלה משקפים הרגלים הרבה יותר נפוצים, ותיקים ועמוקים ביחסי אדם-חיה, ושלושתם אינם הכרחיים למאפיין המהותי ביותר של המקצוע – לפחות לא ברמה המושגית. עד כמה הם נחוצים, אפוא, לקיומו של המקצוע בפועל? האם שינוי משמעותי בהם יאפשר עדיין הפקת תועלת ריפויית מחיות באופן סדיר? על כך, מן הסתם, קשה להגיע להסכמה.

ללא ספק, הביקורת המוסרית דורשת שינויים משמעותיים במקצוע. לכל הפחות, יש להימנע משימוש בחיות רבות מחשש לפגיעה בהן; מצבים טיפוליים מסוימים אינם באים בחשבון מחשש שהם פוגעניים; יש להשקיע יותר בלימוד צדן של החיות, הן במהלך ההכשרה והן בעבודה הסדירה; ויש להשקיע יותר בקידום האינטרסים של החיות במסגרת הקשר המקצועי עמן. דרישות אלה משותפות (אמנם בדגשים שונים) לכל הגישות

- AVMA (American Veterinary Medical Association), (2014b). *Guidelines for Animal-Assisted Activity and Therapy Programs. AVMA Membership Directory and Resource Manual*. [Electronic version]. Retrieved March 6, 2014, from: <https://www.avma.org/KB/Policies/Pages/Guidelines-for-Animal-Assisted-Activity-Animal-Assisted-Therapy-and-Resident-Animal-Programs.aspx>
- AAII (Animal Assisted Intervention International), (2013). *Standards of Practice: Canine Assisted Therapy Branch – Expanded Version*. [Electronic version]. Retrieved March 6, 2014, from: <http://www.animalassistedintervention.org/Portals/11/Standards-of-practice/Animal-Assisted-Intervention-International-Standards-of-Practice-Jan-28-2013.pdf>
- Bentham, J. (1879 [1789]). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford: Clarendon Press.
- Donovan, J. (1996a [1990]). Animal rights and feminist theory. In: J. Donovan and C. J. Adams (Eds.), *Beyond Animal Rights: A Feminist Caring Ethics for the Treatment of Animals* (pp. 34-59). New York: Continuum.
- Donovan, J. (1996b [1994]). Attention to suffering: Sympathy as a basis for ethical treatment of animals. In: J. Donovan and C. J. Adams (Eds.), *Beyond Animal Rights: A Feminist Caring Ethics for the Treatment of Animals* (pp. 147-169). New York: Continuum.
- Evans, N. and Gray, C. (2012). The practice and ethics of animal-assisted therapy with children and young people: Is it enough that we don't eat our co-workers? *British Journal of Social Work*, 42(4), 600-617.
- Held, V. (2006). *Ethics of Care*. Oxford: Oxford University Press.
- Hursthouse, R. (2006). Applying virtue ethics to our treatment of the other animals. In: J. Welchman (Ed.), *The Practice of Virtue* (pp. 136-155). Indianapolis, IN: Hackett.
- Iannuzzi, D. and Rowan, A.N. (1991). Ethical issues in animal-assisted therapy programs. *Anthrozoös*, 4(3), 154-63.
- Kant, I. (1785). *Fundamental Principles of the Metaphysics of Morals* (10th edition). A.T. Kingsmill (Trans. and Ed.). Project Gutenberg.
- Levinson, B. M. (1962). The dog as 'co-therapist'. *Mental Hygiene*, 46, 59-65.
- Noddings, N. (1984). *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*. Berkeley: University of California Press.
- Preziosi, R.J. (1997). For your considerations: A pet-assisted therapist facilitator code of ethics. *The Latham Letter*, 18(2), 5-6.
- Regan, T. (1983). *The Case for Animal Rights*. Berkeley: University of California Press.
- Rowlands, M.J. (2012). Virtue ethics and animals. In: E. D. Protopapadakis (Ed.), *Animal Ethics: Past and Present Perspectives* (pp. 29-38). Berlin: Logos Verlag.
- Serpell, J.A., Coppinger, R. and Fine, A.H. (2006). Welfare considerations in therapy and assistance animals. In: A.H. Fine. (Ed.), *Handbook on Animal-Assisted Therapy: Theoretical Foundations and Guidelines for Practice* (2nd edition) (pp. 453-474). London: Academic Press.
- Tsovel, A. (2006). The untold story of a chicken and the missing knowledge in interspecific ethics. *Science in Context*, 19(2), 237-267.